

Diagnostika percepce mluvené řeči u osob s neurogenními poruchami komunikace

Lucie Václavíková

Abstrakt

Porozumění mluvené řeči je stěžejním bodem diagnostiky v logopedické praxi u osob s neurogenními poruchami komunikace, zejména u osob s afázií. Je její nezbytnou součástí z hlediska diferenciálně diagnostického, následného sestavení intervenčního plánu, i prognostického. V tomto příspěvku jsou prezentovány diagnostické nástroje užívané v České republice u osob s neurogenními poruchami komunikace, jejichž součástí je mj. vyšetření percepce mluvené řeči. Dále je představena česká adaptace původního slovenského testu zaměřeného na vyšetření porozumění mluvené řeči na úrovni vět, který byl publikován v roce 2015. Do budoucna se očekává rozšíření testu v klinické praxi. Výzkum je podpořen specifickým výzkumným projektem IGA_PdF_2018_024.

Klíčová slova: diagnostika, neurogenní poruchy komunikace, porozumění řeči, Test porozumenia viet, adaptace.

Diagnosics of speech comprehension in persons with neurogenic communication disorders

Abstract

In terms of speech and language pathology, the main point of diagnostics in persons with neurogenic communication disorders – especially with aphasia – is a speech comprehension. The assessment of this difficulty is indispensable due to making differential diagnostics, establishing therapeutic plan and prognosis. This article presents the diagnostic tools containing speech comprehension used in persons with neurogenic communication disorders in the Czech Republic. In addition, the Czech adaptation of the original Slovak test for speech comprehension at the sentence level, which was published in 2015, is presented. In the future, it is expected to extend the test into clinical practice. The research is supported by IGA_PdF_2018_024.

Key words: speech comprehension. diagnostics, neurogenic communication disorders, Test porozumenia viet ("Sentence Comprehension Test"), adaptation.

Úvod

Osoby s neurogenními poruchami komunikace (dále jen NPK), mezi které lze zařadit dysartrie, afázie, kognitivně-komunikační poruchy a jiné diagnózy, se mohou potýkat s různými (nejen) řečovými či jazykovými obtížemi. V rámci diagnostiky u osob s NPK, zejména osob s afázií se logopedi zaměřují na vyšetření fatických funkcí. Dle většiny autorů (např. Cséfalvay, 2016; Košťálová et al., 2006; Manasco, 2016; Obereignerů, 2013;) jsou základními hodnocenými oblastmi produkce řeči, percepce řeči, lexie, grafie, dále opakování a pojmenování.

Vyšetření porozumění řeči je stěžejním bodem diagnostiky. Slouží ke zhodnocení současného stavu pacienta a stanovení diagnózy, diferenciálně diagnostickému odlišení jednotlivých typů afázie či jednotlivých NPK (např. u poruch motorických řečových funkcí není primárně narušená percepce řeči). Dále je důležité pro navržení optimálního terapeutického plánu pro konkrétního jedince, pro edukaci a instruování rodinných příslušníků a dalších komunikačních partnerů osoby s NPK ohledně užívání vhodných komunikačních strategií. Vyšetření je však nezbytné i z toho důvodu, že obtíže v oblasti porozumění se zákonitě promítnou také do oblastí jiných, včetně exprese řeči. Navíc, u osob s afázií je úplně intaktní porozumění řeči spíše vzácné (Cséfalvay, 2003). Dle současných studií (např. Marková et al., 2015; Szatloczki et al., 2015) lze vyšetření porozumění řeči použít také pro včasný záchyt mírné kognitivní poruchy, která se manifestuje mj. právě obtížemi s percepcí řeči na úrovni věty a textu.

1 Diagnostické nástroje pro posouzení porozumění mluvené řeči

Ačkoliv porozumění řeči zahrnuje dvě oblasti – mluvenou-verbální a psanou-grafickou, následující výčet diagnostických nástrojů se zaměřuje pouze na prve zmíněnou oblast. Obdobně se ve většině případů jedná o nástroje určené pro dospělé populaci.

Přímo pro posouzení porozumění mluvené řeči existuje v tuzemsku jediný testový nástroj, a sice Token test. Pro český jazyk jej adaptovaly autorkami Bolcekovou, Preissem, Krejčovou (2015). Podstatou testu je ukázat na určité geometrické tvary (kruh a čtverec), popř. s nimi manipulovat, a to na základě verbální instrukce, přičemž postupně narůstá její délka a složitost. Poslední část obsahuje i položky ověřující porozumění morfologickým klíčům a syntaktickým vztahům ve větě, porozumění různým druhům předložek a spojek, vylučovacích vztahů ve větě apod. (Marková et al., 2015).

Obsahuje 36 položek rozdělených do 5 částí. Maximální počet bodů, které může pacient získat, je 36. Celkový počet bodů lze následně porovnat s danými normami pro dospělé. Brustmannová et al. (2017) provedli validační studii, na základě které vytvořili orientační srovnávací údaje formou percentil u intaktních osob 47–80letých.

Test má dle některých autorů screeningový charakter (např. Cséfalvay & Košťálová, 2013; Neubauer et al., 2007), navíc je závislý na zachovalé schopnosti pacienta rozpoznat barvy a tvary a manipulovat s nimi. Kromě toho mohou osoby selhávat z důvodu deficitů v krátkodobé paměti, poruch pozornosti či exekutivních funkcí (Cséfalvay & Lechta, 2013).

Ke zhodnocení porozumění řeči u osob s NPK lze dále využít screeningové či komplexní diagnostické nástroje obsahující subtesty zaměřené na vyšetření porozumění mluvené řeči. Například v rámci screeningových testů Vyšetření v akutní fázi onemocnění (VAFO; Herejková et al., 2007) či Mississippi aphasia screening test v české verzi (MASTcz; Košťálová et al., 2008) se jedná o orientační posouzení porozumění na úrovni slov, případně verbálním pokynům. V rámci komplexních testů se posuzuje percepce řeči také na úrovni vět, příp. textu, jak je patrné např. u neužívanějších zahraničních testů Western Aphasia Battery-Revised (WAB-R, Kertesz, 2006) a Boston Diagnostic Aphasia Examination 3 (BDAE-3, Goodglass et al., 2001). Z českých testů pak lze zmínit například Vyšetření fatických funkcí (VFF, Cséfalvay, Košťálová & Klimešová, 2003), které obsahuje jednu úlohu na porozumění větám prostřednictvím odpovědí na otázky (např. *Mám čtyři uši? Jste kosmonaut?*).

Důvodem nedostatečnosti vyšetření pouze screeningovými testy v oblasti porozumění řeči je to, že nedokáží zachytit diskrétnější poruchy porozumění. Ty se totiž nemusí projevit na úrovni slov, kdy daná osoba „pouze“ rozpoznává zvukovou strukturu slova a následně tomuto slovu přiřadí význam, mohou se však promítnout na úrovni věty, kdy je třeba také zpracovat morfologické aspekty jazyka a syntaktickou strukturu věty. Dle Markové et al. (2015) lze na základě analýzy chyb identifikovat deficit v pracovní

verbální paměti, lexikálně-sémantický či syntaktický deficit. Nicméně prvním předpokladem porozumění větám je právě porozumění jednotlivým slovům.

Test porozumenia viet

Test porozumenia viet (Marková et al., 2015) je originálním autorským testem zaměřeným, jak již z názvu napovídá, na vyšetření porozumění řeči na úrovni vět. Je zkoumána úroveň porozumění syntaktickým konstrukcím a dále vliv různých lingvistických faktorů na porozumění vět. Podstatou testu je výběr jednoho ze čtyř obrázků na základě verbální instrukce, přičemž pouze jeden obrázek je správný, ostatní jsou tzv. distraktory (jedná se o distraktor rolový, syntaktický a syntakticko-rolový). V první části testu, která obsahuje 12 podstatných jmen a 6 sloves se testuje porozumění jednotlivým slovům, které se následně objeví v testovaných větách. Testovaných vět je celkem 48, předchází jim dvě věty zúčvičné.

Odpovědi se zaznamenávají do záznamového archu, přičemž test umožňuje nejen posouzení dosaženého výsledku osoby s danými percentilovými normami, nýbrž také kvalitativní analýzu chyb, resp. analýzu lingvistických faktorů (tj. délka věty, pořadí sémantických rolí ve větě, přítomnost morfologického klíče na 1. podstatném jméně ve větě). Celkem test obsahuje šest syntaktických konstrukcí (např. pasivní věty, vztažné věty subjektové a objektové, věty objekt-verbum-subjekt aj.).

2 Metodologie výzkumu

Zpracovaný výzkum je dílčí částí specifického výzkumného projektu IGA_PdF_2018_024. „Výzkum vybraných parametrů komunikace, jazyka a orofaciálních procesů z logopedického hlediska.“ Hlavní řešitelkou je doc. Mgr. Kateřina Vításková, Ph.D.

Hlavním cílem byla adaptace Testu porozumenia viet (Marková et al., 2015). Byly stanoveny následující dílčí cíle:

- analýza Testu porozumenia viet,
- překlad Testu porozumenia viet,
- přepracování testu na základě kritického rozboru lingvistou.

2.1 Adaptace Testu porozumenia viet

Pro adaptaci tohoto testu byl získán souhlas hlavní autorky doc. Jany Markové.

V první části byl původní autorský test analyzován a následně přeložen ze slovenštiny do češtiny, čímž vznikla pracovní verze testu v českém jazyce. Tato pracovní česká verze testu byla zaslána lingvistce Mgr. Kateřině Danielové, která provedla jeho kritický rozbor, na jehož základě byl test přepracován se zohledněním specifík jazyka a kulturního prostředí.

Černobílé obrázky vyskytující se v původní slovenské verzi testu byly pro svou jednoduchost a jednoznačnost ponechány.

Lexikální část

V lexikální části bylo nutné zamyslet se nad užitím několika výrazů. Jednalo se o slova *myje* vs. *umývá*, *dívka* vs. *děvče*, *táhne* a *tlačí* vs. *táhne* a *veze*.

Prve zmíněné výrazy jsou synonymní, avšak z důvodu častějšího výskytu výrazu *myje* dle Českého národního korpusu (dále jen ČNK) ve verzi Syn 2015, byla zvolena tato varianta. U druhého případu bylo nutné ponechat výraz *děvče*, a to i přesto, že slovo *dívka* je dle ČNK výrazně užívanější (v poměru 9 : 1). Důvodem byla skutečnost zachování nepřítomnosti morfologického klíče na začátku věty ve větách s výrazem *děvče*. Na základě koncovky tohoto slova totiž nelze rozlišit tvar nominativu a akuzativu na rozdíl od koncovky u slova *dívka*. Co se týče výrazů *táhne* a *tlačí*, ty mají protikladný význam, stejně jako výrazy *táhne* a *veze*. Výraz *veze* je však frekventovanějším synonymem slova *tlačí*. Avšak z důvodu nemožnosti výběru pouze jednoho obrázku (u některých položek) v případě užití výrazu *veze* byl pro českou adaptaci vybrán synonymní pojem *tlačí*. Původní počet podstatných jmen a sloves byl zachován. Jejich přehled je uveden v tabulce 1.

Tab. 1

Porovnání lexikálních částí testů – původní slovenské verze a adaptované české verze

kočka	mačka	táhne	táhá
pes	pes	tlačí	tlačí
děvče	dievča	honí	naháňa
chlapec	chlapec	myje	umýva
otec	otec	líbá	bozkáva
máma	mama	bije	bije
dítě	dietťa		
dcera	dcéra		
žena	žena		
muž	muž		
vlasý	vlasý		
šaty	šaty		
kalhoty	nohavice		
uši	uši		

Testované věty

U testovaných vět se podařilo zachovat syntaktické struktury a také stejný počet vět pro dané lingvistické faktory z původní slovenské verze testu.

V tabulce 2 jsou uvedeny příklady vět daných syntaktických konstrukcí vyskytujících se v české adaptaci testu. Každá z nich zároveň reprezentuje různé lingvistické faktory. Například věta *Dítě myje máma s tmavými vlasy* je krátká, s nekanonickým pořadím sémantických rolí, bez přítomného morfologického klíče na 1. podstatném jméně.

Tab. 2

Příklady vět daných syntaktických konstrukcí v české adaptaci testu

OVS (objekt-verbum-subjekt)	Dítě myje máma s tmavými vlasy. Malé děvče právě teď táhne mladý otec ve světlých kalhotách.
Pas (pasivum – trpný rod)	Máma v tmavých šatech je líbána. Malé děvče s tmavými vlasy je právě teď bito.
ES (vztažná včleněná věta subjektová)	Dítě, které myje mámu, má tmavé vlasy. Stará žena, která právě teď tlačí muže, má tmavé vlasy
EO (vztažná včleněná věta objektová)	Děvče, které bije chlapec, má tmavé vlasy. Mladá máma, kterou právě teď líbá dcera, má světlé šaty
RS (vztažná věta připojená zprava subjektová)	Ženu tlačí muž, který má světlé vlasy. Děvče v tričku často bije chlapec, který má tmavé vlasy.
RO (vztažná věta připojená zprava objektová)	Pes honí kočku, která má černé uši. Malé dítě právě teď táhne otce, který má světlé kalhoty.

Závěr

Tvorba nových, kvalitních a ověřených diagnostických nástrojů je nezbytností ke zlepšení diagnostiky a následnému zefektivnění terapie v klinické praxi stejně jako k provádění kvalitních výzkumů. Tvorbou diagnostických nástrojů se ve své disertační práci zabývala např. Košťálová (2015). Vymezila nutnost výzkumníků zaměřit se na detekci poruch dílčích funkcí, mezi které spadají také porozumění řeči.

Z výše uvedených důvodů významu testování porozumění mluvené řeči na úrovni vět a nedostatku diagnostických nástrojů zacílených přímo na tuto oblast v českém prostředí, i s ohledem na zvláštnosti morfologie a syntaxe jazyka je nezbytné zaměřit se na tvorbu takových testů.

Všechny dílčí cíle, a tedy i hlavní výzkumný cíl byl naplněn. Test byl přeložen a na základě lingvistické kritické analýzy upraven do nynější podoby. Následně vytvořená definitivní verze testu bude užita na souboru intaktních osob. Do budoucna se očekává implementace testu do klinické praxe, stejně jako jeho využití ve vědecko-výzkumné oblasti.

Literatura

- Bolceková, E., Preiss, M. & Krejčová, L. (2015). *Token test pro děti a dospělé*. Otrokovice: Propsyco.
- Brustmannová, S. a kol. (2017). Token test – validační studie české verze u osob vyššího věku a pacientů s neurodegenerativním onemocněním mozku. *Česká a slovenská neurologie a neurochirurgie*, 80/113 (3): 300–306. Dostupné z: http://www.csnn.eu/ceska-slovenska-neurologie-clanek/token-test-validacni-studie-ceske-verze-u-osob-vyssiho-veku-a-pacientu-s-neurodegenerativnim-onemocnenim-mozku-60991?confirm_rules=1. DOI: 10.14735/amcsnn2017300.
- Cséfalvy, Z. (2016). Afázia. In Kerekrtiová, A. et al., *Logopédia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Cséfalvy, Z. & Košťálová, M. (2013). Diagnostika afázie. In Cséfalvy, Z. et al., *Diagnostika narušené komunikační schopnosti u dospělých*. Praha: Portál.
- Cséfalvy, Z. (2003). Diagnostika afázie. In Lechta, V. et al., *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál.
- Košťálová, M. (2015). *Vývoj a použití standardizovaných nástrojů pro diagnostiku neurogenních poruch komunikace*. Brno: LF MU. Dostupné z: <http://theses.cz/id/1buesm/>.
- Košťálová M., Bednařík, J., Mechl, M., Voháňka, S. & Šnábl, I. (2006). *Multimediální atlas poruch řeči a příbuzných kognitivních funkcí*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné z: <http://portal.med.muni.cz/clanek-312-multimedialni-vyukovy-atlas-poruch-rci-a-pribuznych-kognitivnich-funkci.html>.
- Manasco, M. H. (Ed.). (2016). *Introduction to neurogenic communication disorders*. Burlington: Jones and Bartlett Publisher, Inc.
- Marková, J. et al. (2015). *Analýza porozumenia viet v slovenčine: test porozumenia viet s normami*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Obereignerů, R. (2013). *Afázia a přidružené poruchy symbolických funkcí*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Szatlóczki, G., Hoffmann, I., Vincze, V., Kalman, J. & Pakaski, M. (2015). Speaking in Alzheimer's Disease, is That an Early Sign? Importance of Changes in Language Abilities in Alzheimer's Disease. *Front. Aging Neurosci.*, 7. Dostupné z: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnagi.2015.00195/full>.

Kontakt

Mgr. Lucie Václavíková
Ústav speciálněpedagogických studií
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc
E-mail: lucie.vaclavikova03@upol.cz

Mgr. Lucie Václavíková, logopedka, studentka prezenční formy doktorského studijního programu Speciální pedagogika na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Zabývá se problematikou osob s narušenou komunikační schopností, zejména získanými faktickými neurogenními poruchami komunikace, a to především osobami s afázií, včetně osob bilingvních. Podílí se na osvětové činnosti v logopedii a speciální pedagogice. Participuje na činnosti Centra podpory studentů se specifickými potřebami a na činnosti organizací, zabývajících se osobami se získaným poškozením mozku.